

DIETRICH ROLOFF, **Gottähnlichkeit, Vergöttlichung und Erhöhung zu seligem Leben**. Untersuchungen zur Herkunft der platonischen Angleichung an Gott (Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte, Band 4), Berlin 1970 (Walter de Gruyter & Co.), σελίδες VI+243, Ganzleinen DM 64.

Καὶ ἄλλοτε μᾶς ἐδόθη ἡ εὐκαιρία νὰ μνημονεύσωμεν τὴν ἐκδοτικὴν σειρὰν «Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte», τὴν ὁποίαν ἐκδίδουσι οἱ γνωστοὶ φιλόλογοι H. Dörrie καὶ P. Moraux καὶ ἐκτυπῶναι εἰς τὸν ὠραῖον ἐμφάνισιν ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος τοῦ Βερολίνου W. de Gruyter & Co. Ὁ 4ος τόμος τῆς σειρᾶς αὐτῆς εἶναι ἡ ὑπὸ κρίσιν ἔρευνα τοῦ Dietrich Roloff.

Ὅπως εἶναι φυσικόν, τὸν βασικὸν πυρῆνα τῆς ἐργασίας ἀπετέλεσεν ἡ γνωστὴ πλατωνικὴ ρῆσις: «ὁμοίωσις θεῶν κατὰ τὸ δυνατόν» (Θεαίτ. 176b 1). Βεβαίως, τὸ θέμα τῆς «ὁμοιώσεως θεῶν» ἀπησχόλησε συχνὰ τὴν ἔρευναν, κυρίως ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν Πλάτωνα (βλ. τὰς ἐργασίας λ.χ. τῶν Festugière, Rutember, Solmsen, Jaeger), ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐπίδρασιν τῆς πλατωνικῆς ἀντιλήψεως ἐπὶ τὴν μεταγενεστέραν φιλοσοφίαν καὶ πνευματικὴν, ἐν γένει, παραγωγὴν (βασικὴ ἐργασία λ.χ. εἶναι τοῦ H. Merki, Homiosis theo. Von der platonischen Angleichung an Gott zur Gottähnlichkeit bei Gregor von Nyssa, Freiburg / Schweiz 1952). Ὁ Roloff ἐπιχειρεῖ νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὸ ἐρώτημα, ἂν ἡ ρῆσις «ὁμοίωσις θεῶν κατὰ τὸ δυνατόν»—καὶ ὡς φιλοσοφικὴ σύλληψις καὶ ὡς διατύπωσις—εἶναι καθαρῶς πλατωνικὴ ἢ ἂν ὁ Πλάτων στηρίζεται εἰς προδρόμους διατυπώσεις, τὰς ὁποίας οὗτος παρέλαβεν καὶ—πιθανῶς—μετέβαλεν. Ὁ Ἄρειος Δίδυμος (Στοβ. Ἑκλ. II, 7 p. 49 Wachsmuth) ἰσχυρίζεται, ὅτι ὁ Πυθαγόρας ἤδη ἐδίδασκεν ὡς «τέλος» πάσης ἀνθρωπίνης προσπαθείας τὴν «ὁμοίωσιν θεῶν» καὶ ὅτι ὁ Πλάτων διεμόρφωσε τὴν διδασκαλίαν αὐτὴν περαιτέρω καὶ προσέθεσε τὸν βασικὸν περιορισμὸν «κατὰ τὸ δυνατόν». Βεβαίως ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Διδύμου δὲν πιστοποιεῖται τουλάχιστον ἀπὸ τὰς σαθείσας λογοτεχνικὰς μαρτυρίας μέχρι τοῦ Πλάτωνος (βλ. σ. 206).

Πρὶν προχωρήσωμεν, ὅμως, εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν εἰδικῶν θεμάτων τοῦ βιβλίου, θεωροῦμεν σκόπιμον, νὰ ἐξετάσωμεν τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν, ἀφοῦ αὕτη ἀποτελεῖ καὶ τὴν βασικὴν ἀφετηρίαν τῆς ἐρεύνης. Ἡ «ὁμοίωσις θεῶν» σημαίνει τὴν συνειδητὴν προσπάθειαν τοῦ ἀνθρώπου, νὰ ὑψωθῇ οὗτος εἰς μίαν θέσιν (ἢ κατάστασιν) ὁμοιότητος πρὸς τὸ θεῖον. Λόγω ὅμως τῆς ὑπαρχούσης—καὶ οὐδέποτε ἐξαφανιζομένης—διαφορᾶς μεταξὺ ἀνθρωπίνης καὶ θείας οὐσίας (πβ. λ.χ. Φαῖδρ. 246a 7—b 4), ἡ προσπάθεια αὕτη τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἐπιτυγχάνει τὴν πλήρη συμφωνίαν μὲ τὸ θεῖον. Οὕτως ἡ φράσις «κατὰ τὸ δυνατόν» ἐκφράζει αὐτὴν τὴν ἰδιότυπον προσπάθειαν τοῦ ἀνθρώπου, νὰ ὑπερπηδῆσῃ τὸ ἀνυπέρβλητον τοῦτο ἐμπόδιον ¹. Φυσικὰ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος ἡ «ὁμοίωσις» αὕτη σημαί-

1) Πβ. Πλάτ. Πολιτ. 6, 500 c 9—d 1: «θεῖον δὲ καὶ κοσμίον ὅ γε φιλόσοφος ὁμιλῶν κόσμιός τε καὶ θεῖος εἰς τὸ δυνατόν ἀνθρώπων γίγνεται», 10, 613 b 1: «εἰς ὅσον δυνατόν ἀνθρώπων ὁμοιοῦσθαι θεῶν». Πβ. Νόμ. 4, 716 c 6—8.

νει κυρίως τὴν δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀποκτήσῃ ἄμεσον θέαν τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν (πβ. Φαῖδρ. 248a 1—5), ὅχι μόνον τὴν διείσδυσιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν κόσμον τῶν θεῶν. Βεβαίως ἡ αὐτονόητος προϋπόθεσις, κατὰ τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν, τοῦ «ὁμοιοῦσθαι θεῶ» εἶναι, ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου κατέχει —πλὴν τῆς ἀθανασίας—καὶ τὴν συγγένειαν μὲ τὸ θεῖον ¹. Ἐπομένως ἡ «ὁμοίωσις θεῶ» ἐντάσσεται εἰς ἓν εὐρύτερον πλαίσιον : Ἡ ψυχὴ, εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς κατάστασιν (πβ. τὴν ἔκφρασιν «ἀρχαία φύσις», Τίμ. 90d 5), δηλ. πρὸ τῆς ἐνσωματώσεώς της, εὐρίσκετο εἰς ἀπόλυτον συμφωνίαν μὲ τὸ θεῖον.

Ὁ R o l o f f ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξετάσῃ τὸ θέμα, ὅπως παρουσιάζεται αὐτὸ πρὸ καὶ μετὰ τὸν Πλάτωνα. Ὅπως εἶνα φυσικόν, ὁ συγγραφεὺς ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσῃ πολὺ μεγάλας δυσκολίας καὶ πολὺ ὑλικόν, τὸ ὁποῖον καλύπτει ὀλόκληρον τὴν λογοτεχνικὴν παράδοσιν μέχρι τοῦ Πλάτωνος—ἀπὸ τοῦ ἔπους διὰ τῆς λυρικῆς ποιήσεως, τῆς τραγωδίας, τῆς κωμωδίας, μέχρι τῆς ἱστοριογραφίας, τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ρητορικῆς. Ἡ φύσις τοῦ ὑλικοῦ ἐπιβάλλει εἰς τὸν συγγραφέα νὰ διακρίνῃ τρεῖς ἐνότητες, αἱ ὁποῖαι συνέβαλον εἰς τὴν προετοιμασίαν καὶ ὠδήγησαν εἰς τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν τῆς «ὁμοιώσεως θεῶ» : 1) τὴν ὁμοίωσιν πρὸς θεὸν (Gottähnlichkeit), 2) τὴν ἀποθέωσιν (Vergöttlichung) καὶ 3) τὴν μετάρθεσιν ἢ ὑψωσιν ἐνὸς ἀνθρώπου εἰς βίον ἀθανάτων ἢ μακάρων (Erhöhung zu seligem Leben). Ὡς κύριαι πηγαὶ χρησιμοποιοῦνται α) Ὅμηρος, Ἡσίοδος, ὁμηρικοὶ ὕμνοι, β) Σαπφώ, Πίνδαρος, γ) Αἰσχύλος (Πέρσαι), δ) Ἡράκλειτος, Παρμενίδης, Ἐμπεδοκλῆς. Ἐπὶ πλέον χρησιμοποιοῦνται συμπληρωματικῶς οἱ : Ἀλκμάν, Βακχυλίδης, Σοφοκλῆς, Εὐριπίδης, Ἀριστοφάνης (Βάτραχοι), Ἡρόδοτος, Θουκυδίδης. Τρίτην ὁμάδα τέλος ἀποτελοῦν οἱ : Καλλῖνος, Τυρταῖος, Σόλων, Θέογνις, Ἴων ὁ Χῖος, Κρατῖνος, Ἐπίχαρμος, Ξενοφάνης, Ἀκουσίλαος, Ἑλλάνικος.

Βεβαίως εἶναι σαφές, ὅτι αἱ ἀνωτέρω καθορισθεῖσαι σχέσεις «ὁμοιώσεως θεῶ» ἀφοροῦν κατ' ἀρχὴν κυρίως εἰς ἥρωας ἢ ἡμιθέους καὶ ἐκεῖθεν μετεφέρθησαν εἰς τοὺς κοινούς θνητούς. Τοῦτο εἶναι σημαντικόν, διότι καθορίζει καὶ τὴν μεθοδολογικὴν ἀρχήν, βάσει τῆς ὁποίας ἡ ἐργασία διαιρεῖται εἰς δύο μεγάλα τμήματα : Εἰς τὸ πρῶτον τμήμα (Der Heros) ἐρευνῶνται αἱ ἀνωτέρω σχέσεις εἰς ἥρωας, εἰς τὸ δεῦτερον (Der Mensch) ἡ μετέπειτα ἐξέλιξις ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ περὶ αὐτῆς.

Αἱ ἔννοιαι : θεῖος, ἀντίθεος. ἰσόθεος φῶς, ἀγχίθεος, θεοεἰκελος, θεοῖς ἐπιεἰκελος, θεοῖς ἢ ἀθανάτοις ἐναλίγκιος, θεοειδής, δαίμονι ἴσος κ.τ.δ. κατέχουν, φυσικά, πρωτεύουσαν θέσιν. Εἶναι εἰς βάρος τῆς ἐργασίας, ὅτι ὁ συγγραφεὺς δὲν ἐπιμένει εἰς λεπτομερῆ ἐρμηνευτικὴν διάκρισιν τῶν ἐννοιῶν, στηριζόμενος καὶ εἰς προϋπαρχούσας ἐργασίας. Αἱ ἀνωτέρω ἔννοιαι ἢ χαρακτηρίζουν τὴν ὁμοιότητα τῆς ἐξωτερικῆς ἐμφανίσεως μὲ τὴν μορφήν τῶν θεῶν—ὡς δεικνύει μία προσεκτικὴ ἐρμηνεία—ἢ ἀναφέρονται εἰς τὴν πνευματικὴν ἰκανότητα τῶν ἀνθρώπων. Οὕτω

1) Πβ. Πολιτ. 10, 611 e 2 : «ὡς συγγενῆς οὖσα τῷ τε θεῷ καὶ ἀθανάτῳ καὶ τῷ ἀεὶ ὄντι» κ.ά.

λ.χ. ὁ Ὀδυσσεὺς εἶναι «*Διὶ μῆτιν ἀτάλαντος*» (B 169. 407 κ.ἀ.), διότι ἔχει ἱκανότητα νὰ ἀνακαλύπτῃ καὶ νὰ εὐρίσκη διεξόδους, εἶναι ὁ «*δαίφρων*» (Λ 482) ὁ «*πολύφρων*» (ε 83), ὁ «*πολυμήχανος*» (ε 205), ὁ «*πολύμητις*» (Α 311, ε 214), ὁ «*ποικιλομήτης*» (Λ 482, γ 163). Ἀλλαχοῦ ὁ χαρακτηρισμὸς ὁμοιότητος πρὸς θεὸν ἐκκινεῖ ἀπὸ εἰδικὴν περιοχὴν, μὲ εἰδικὰ κριτήρια, ὡς εἶναι λ.χ. ἡ ρώμη καὶ ἡ ὑπεροχὴ ἐνὸς πολεμιστοῦ (ὁ Πάτροκλος εἶναι «*ἴσος Ἄρηι*»). Ἡ ὑπεροχὴ γενικῶς ἐνὸς ἥρωος τονίζεται ὡσαύτως κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον: ὁ Δολοπίων καὶ ὁ Ὀνήτωρ τιμῶνται ὡς θεοί, ὁ Ἀγαμέμνων ὡς ἀνώτατος ἄρχων τῶν Ἀχαιῶν (Κ 32 κ.ἐ.), οἱ Ἀχαιοὶ τιμοῦν ὡς θεὸν τὸν Ἀχιλλεῖα (I 9. 301 κ.ἐ.), οἱ δὲ Φαίακες τὸν Ὀδυσσεῖα (Θ 18 κ.ἐ. κ.ἀ.).

Πολυσήμαντος εἶναι, ἀντιθέτως, ἡ ἔννοια «*θεῖος*», ἡ ὁποία ἀποδίδεται εἰς πολλοὺς ἥρωας καὶ χαρακτηρίζει πολλὰς ἱκανότητας: ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν, κάλλος, ρώμην, θάρρος, εὐφυΐαν κ.ἀ. Εἶναι κριῖμα, ὅτι ὁ συγγραφεὺς δὲν χρησιμοποιεῖ τὸ γνωστὸν βιβλίον τοῦ L. Biele r, Θεῖος ἀνὴρ, Wien 1935/36 (=Darmstadt 1967) καὶ δὲν ἐπεκτείνεται εἰς εὐρυτέραν ἐξέτασιν τῆς ἐννοίας ¹.

Πρέπει νὰ τονισθῇ—καὶ ὁ συγγραφεὺς δὲν παραλείπει νὰ τὸ πράξῃ, σ. 79—, ὅτι εἰς τὴν ὁμοίωσιν τῶν ἡρώων πρὸς τοὺς θεοὺς ὑπάρχουν ὀρισμένα ὄρια, τὰ ὁποῖα καθορίζονται ἀκριβῶς καὶ μόνον ἀπὸ τὴν οὐσιώδη διαφορὰν, πού ὑπάρχει μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων. Ἐνῶ δηλ. οἱ ἥρωες ὁμοιάζουν πρὸς τοὺς θεοὺς ὡς πρὸς τὸ κάλλος, τὸ μέγεθος, τὴν δύναμιν, τὸ θάρρος, τὸ πνεῦμα, ἐν τούτοις ὑπάρχει δεδομένος ὁ περιορισμὸς λόγῳ τῆς φθαρτότητος, τῆς θνητότητος καὶ ἀσταθείας τῶν ἀνθρωπίνων καὶ τῆς ἀθανασίας καὶ πληρότητος τῶν θεῶν. Ὅμως, παρὰ τὴν βασικὴν αὐτὴν διαφορὰν, οἱ θεοὶ ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ ὑψώσουν ἓνα ἥρωα εἰς τὴν τάξιν τῆς θεότητος. Τοῦτο βεβαίως γίνεται σπανιώτατα, αἱ δὲ πρὸς «ἀποθέωσιν» χρησιμοποιοῦμεναι ἐκφράσεις εἶναι: *ἀθάνατον καὶ ἀγήραον τιθέναι* (ἢ *ποιεῖν*)—θεὸν (*ἄμβροτον ἢ ἀθάνατον καὶ ἄφθιτον*) *τιθέναι* (ἢ *ποιεῖν*)—*ἀνερείπεσθαι* (ἢ *ἀρπάζειν*), *ἔν' ἀθανάτοισι μετεῖη*. Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς ὁ ἀποθεωθεὶς ἥρωας λαμβάνει α) ἀθανασίαν, ἡ ὁποία ἔγκειται εἰς ἀγέραστον βίον, ἀθάνατον καὶ ἀνευ πόνων, β) βίον εὐχαριν καὶ πλήρη ἀπολαύσεων, καὶ γ) ἀπεριόριστον μακαριότητα καὶ εὐδαιμονίαν. Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀποθέωσιν ὑπάρχει ἡ μετάθεσις ἢ ἐγκατάστασις εἰς τόπον εὐδαιμόνος βίου. Ὡς τοιοῦτοι τόποι θεωροῦνται τὰ «*Ἠλύσια πεδία*» καὶ αἱ «*νήσοι μακάρων*». Τώρα, ἂν οἱ τόποι αὐτοὶ ταυτίζονται ἐνίοτε ἢ ὄχι, εἶναι πρόβλημα, εἰς τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ ἐπιμεινῇ ὁ συγγραφεὺς, διότι ἡ ὁμοιότης τῶν περιγραφομένων τόπων εἶναι προφανὴς καὶ τὰ ἀρχαῖα χωρία δὲν εἶναι ἀπολύτως σαφῆ (πβ. λ.χ. Εὐριπ. Ἑλ. 1676 κ.ἐ.).

1) Τοιαῦται παραλήψεις εἶναι, δυστυχῶς, συχναὶ εἰς τὴν ἐργασίαν τοῦ R o l o f f. Πολὺ χρήσιμος θὰ ἦτο λ.χ. ἡ ἀξιοποίησις τῶν πορισμάτων τῶν J. v. C a m p - P. C a n a r t, Le sens du mot θεῖος chez Platon, Louvain 1956 καὶ D. W e i n r e i c h, Antikes Gottmenschtum (N. Jbb. f. Wiss. u. Jugendbild. 2, 1926, Helf 6, σσ. 628 κ.ἐ.). Πβ. A. D. S k i a d a s, Homer im griechischen Epigramm, Athen 1965, σσ. 63 κ.ἐ.

Ἡ παρακολούθησις τῶν αὐτῶν ιδιοτήτων εἰς τοὺς ἀνθρώπους στηρίζεται εἰς τὴν αὐτὴν μέθοδον, τὸ προβάδισμα δὲ ἐνταῦθα ἔχει, καὶ εἶναι φυσικόν, ἡ λυρική ποιησις. Ἡ Σαπφὼ παρέχει ἄριστα παραδείγματα (πβ. ἀπ. 123 D. καὶ τὸ πασίγνωστον 2 D. «φαίνεται μοι κῆνος ἴσος θεοῖσιν . . .»). Ὡς πρὸς τὴν θεϊότητα τοῦ ποιητοῦ (117) τὸ θέμα βεβαίως δὲν εἶναι ἄπλοῦν, ἡ δὲ σχετικὴ βιβλιογραφία ἰκανή. Ἡ σχέσις τοῦ ποιητοῦ μὲ τὸ θεῖον ἀπαιτεῖ ἄλλην ἀφετηρίαν καὶ ἐρμηνεῖαν, ἀφοῦ ὁ ποιητὴς εἶναι, ὡς ἐκ τῆς ιδιότητός του, ὁ μεσολαβητὴς μεταξὺ θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ὁ «ἐρμηνεὺς» τοῦ θελοῦ λόγου, ποὺ λαμβάνει τὴν ἐμπνευσιν ἀπὸ τὸν θεὸν καὶ τὰς Μούσας (πβ. τὸ κεφ. «Der Dichter und die Museen» τοῦ βιβλίου A. D. Skia das, Homer im griech. Ep. σσ. 75 κ.έ.). Κοινὸς ποιητικὸς τόπος ἔχει καταστῆ καὶ ἡ ἀντίληψις, ὅτι ὁ ἀνθρωπος ἀποκτᾷ διὰ τοῦ κλέους τὴν ἀθανασίαν.

Ὁ R o l o f f ἔχει ἐργασθῆ μὲ εὐσυνειδησίαν, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε νὰ δώσῃ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀπῆτει τὸ θέμα του. Κάνει μίαν προσεκτικὴν ἐκθεσιν τοῦ ὅλου προβλήματος, χωρὶς νὰ εἰσέρχεται εἰς ἐρμηνευτικὰ ἀναζητήσεις. Ἐπὶ πλέον ἡ ἐρευνά του δεικνύει σαφέστατα, ὅτι ὑπάρχουν κενά. Μεθοδολογικῶς δὲν ἐδάμασε τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ὑλικοῦ. Μία ἐρευνα εἰς τὰς ὀρφικὰς ἀντιλήψεις ὡς πρὸς τὸ θεῖον στοιχεῖον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς αὐτῆς παραμένει ἐν desideratum. Τὸ στοιχεῖον τοῦ «ἐνθουσιασμοῦ», τόσον βασικὸν εἰς τὴν συσχέτισιν τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸ θεῖον—ἰδίᾳ εἰς τοὺς προσωκρατικούς—, ἡ ἀντίληψις τῶν Πυθαγορείων καὶ ἡ διονυσιακὴ λατρεία ἀποτελοῦν ἀπαραίτητα στοιχεῖα εἰς τὴν πλασιώσιν τοῦ θέματος, τὰ ὁποῖα ἡ ἐλάχιστα ἢ οὐδὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν του ὁ συγγραφεύς. Ἐκεῖνο ὅμως, ποὺ προξενεῖ ἐντύπωσιν εἰς τὸν φιλόλογον, εἶναι ἡ παράλειψις βασικῆς βιβλιογραφίας¹—γεγονός, τὸ ὁποῖον καὶ ἀνωτέρω ἐτονίσασμεν. Ὁ L a s s o de la V e g a εἰς τὸ γνωστὸν βιβλίον του «Ideales de la formacion griega», Madrid 1966, ἔχει ἐν ἔξοχον κεφάλαιον, ὑπὸ τὸν τίτλον : «Heroe griego y santo cristiano», ἀμέσως σχετιζόμενον μὲ τὴν ἐργασίαν τοῦ R o l o f f, οὐδὲν ὅμως μνημονεῦμενον ἐνταῦθα. Ὡσαύτως τὸ βιβλίον τοῦ A. J. F e s t u g i è r e, La sainteté, Paris 1943, τοῦ R. M u g n i e r, Le sens du mot theios chez Platon, Paris 1930, ἐργασίας τοῦ B r e l i c h περὶ τῶν ἡρώων, τοῦ D e t i e n n e περὶ τοῦ «δαίμονος» εἰς τοὺς παλαιοὺς Πυθαγορείους κ.ά. ματαίως ἀναζητεῖ ὁ ἀναγνώστης. Εἶναι κρῖμα, ὅτι ἐν τόσον ἐνδιαφέρον καὶ εὐρὺ θέμα δὲν ἔτυχεν ἀναλόγου ἐπεξεργασίας καὶ ἐρμηνείας. Βεβαίως ἡ κρίσις αὐτὴ δὲν παραγνωρίζει οὔτε τὸν μόχθον, οὔτε τὴν πρόθεσιν τοῦ συγγραφέως. Διότι τὸ βιβλίον προσφέρει ἀρκετά, ὁ δὲ φιλόλογος ἔχει τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκτιμήσῃ δεόντως τὰ προσφερόμενα.

A. Δ. ΣΚΙΑΔΑΣ

1) Παραλείπω τὴν εἰδικὴν βιβλιογραφίαν εἰς τὰ ἐπὶ μέρους θέματα.